

YEMEKLİK BAKLAGİLLERİN ÜRETİMİNİ ARTIRMA OLANAKLARI

M. Sait ADAK¹
Mustafa GÜLER²
Nihal KAYAN³

ÖZET

Beslenmede bitkisel proteinin ana kaynağını oluşturan yemelik baklagiller, dünya ve ülkemiz için çok önemlidirler. Tarla bitkileri yetiştiriciliğinde ekim alanı ve üretim bakımından tahıllardan sonra gelen tane ürünüdürler. Özellikle, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu bitki grubunun önemi, son yıllarda yaşanan kuraklık vb. nedenlerle azalan üretim karşısında daha iyi anlaşılmıştır. Ayrıca, her zaman dış satım olanağı olan bu ürünlerin Türkiye için, yüksek olduğuna inandığımız üretim potansiyeli ve stratejisinin ortaya konulması, bu bildirinin temel konusunu oluşturmuştur. Bu alanda yapısal bazı sorunlar olmasına karşın, bildiride ayrıntılarla açıklanan çözüm önerileri geliştirilmiştir. Baklagillerde üretim artışı potansiyeli olarak, bu bitkilerin gen merkezinin ülkemiz olması, adaptasyonlarının karşılanabildiği ekolojik koşulların varlığı, ekim nöbetine uygun bitkilerin başında gelmesi, ülkede geniş nadas alanlarının varlığı, iç tüketimlerinin yaygın olması, dışsatımda aranan ürünler olması ve bu bitkilerin yetiştiriciliğinde henüz yeterince girdi kullanımının olmaması gibi konular irdelenmiştir. Bu bağlamda, parasal kaynakla ürün pazarlama ve değerlendirme olanakları sağlanmış, kapsamlı bir ülkesel programla elde edilecek başarılarla, Türkiye'de baklagillerde yeniden atılım yapılabileceği sonucu çıkarılmıştır. Varılan değerlendirmeler; üretim artışlarının, hem ekim alanların artırılmasıyla hem de daha önemlisi verim yükselmeleri ile sağlanacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yemelik baklagiller, üretim, verim.

---

1) Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü
2) Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü
3) Yard. Doç. Dr. Osman Gazi Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü

1. GİRİŞ

Nohut, mercimek, fasulye, bezelye, bakla ve börülceyi içine alan yemeklik tane baklagiller binlerce yıldır insan beslenmesinde önemli bir yer tutmuşlardır. Yemeklik tane baklagillerin, antik dönemlerde Akdenizliler, Mezopotamyalılar, Mısırlılar, Macarlar, Truvalılar ve İngilizler tarafından beslenmede kullanıldığı, geçmişlerinin 5000 hatta nohut ve mercimekte 8-10 bin yıl öncesine dayandığı çeşitli kanıtlarla ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin yanında, A.B.D. ve bazı zengin Batı Avrupa ülkelerinde baklagillere karşı bir talep artışı görülmeye başlanmıştır. Bunun nedeninin de baklagillerin bazı besin özelliklerinin daha belirgin olarak ortaya çıkmaya başlaması şeklinde ifade edilmektedir. Dünyada insan beslenmesindeki bitkisel proteinlerin %22'si, karbonhidratların %7'si; hayvan beslenmesindeki proteinlerin %38'i ve karbonhidratların %5'i yemeklik tane baklagillerden sağlanmaktadır. Bileşiminde %18-31.6 oranında protein içeren yemeklik tane baklagiller, gelişmekte olan ülkelerin beslenme sorununun çözümünde ve beslenmedeki protein açığının giderilmesinde daha etkin ve ekonomik bitki grubunu oluşturmaktadır. Hayvansal proteinlerin, çeşitli nedenlerle sağlanamadığı durumlarda, gerekli proteinin tamamlanabilmesi, bitkisel kaynaklardan ve yemeklik baklagillerden karşılanmaktadır. Besleme değerleri dikkate alındığında yemeklik tane baklagillerin genel olarak aşağıdaki özellikleri gösterdikleri söylenebilir:

- Yüksek oranda protein içerirler,
- Yüksek oranda mutlak gerekli lizin (lysine) aminoasidi içerirler,
- Mutlak gerekli metionin (methionine) ve sistin (cystine) aminoasidi bakımından fakirdirler,
- Tahıl taneleri için mükemmel bir tamamlayıcı protein kaynağıdır,
- Kolesterol seviyeleri çok düşüktür,
- İçerdikleri bazı anti besinsel maddeler nedeniyle sindirimleri biraz zordur.

Beslenmede bitkisel proteinin ana kaynağını oluşturan yemeklik baklagiller, dünya ve ülkemiz için çok önemlidirler. Tarla bitkileri yetiştiriciliğinde ekim alanı ve üretim bakımından tahıllardan sonra gelen tane ürünüdürler. Dünyada yaklaşık 60 milyon ton üretim ve 40 milyar dolarlık piyasa değerine sahip bir ürün grubudur. Ancak son yıllarda dünya baklagil üretimi, ülkelerin biyodizel üretimi için mısır ve diğer bazı bitkileri teşvik etmeleri nedeniyle düşmüştür. Özellikle, bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde bu bitki grubunun önemi, son yıllarda yaşanan kuraklık vb. nedenlerle azalan üretim karşısında daha iyi anlaşılmıştır.

Türkiye'de tarla bitkileri üretimi yapılan toplam alanın yaklaşık %74'ünü oluşturan tahıllar birinci, %8.3'ünü oluşturan yemeklik tane baklagiller ise ikinci sırada yer almaktadır. Kurak ve yarı kurak alanlarda nohut ve mercimeğin, sulu alanlarda ise fasulyenin ekim nöbetine girmesi, gerek birim alanda elde edilen verimin artırılması, gerekse nadas alanlarının azaltılması açısından önemlidir. Türkiye, baklagillerin gen merkezi olarak kabul edilen 'verimli hilal'in en önemli parçasıdır. Bunun dışında tüketim oranları açısından dünyada önemli bir yeri olduğu gibi tarihsel olarak net ihracatçı konumunda olmuştur. Ülkemizde kişi başına yıllık ortalama 3-4 kg fasulye, 4-5 kg mercimek ve 5-6 kg nohut tüketildiği dikkate alındığında, yemeklik tane baklagillerin ülkemiz insanları açısından önemi büyüktür (TÜİK, 2009).

Besin değerleri bakımından zengin oldukları gibi yetiştirildikleri toprağa da olumlu etkilerde bulunmaktadır. Havanın serbest azotunu toprağa bağlama özellikleri, çevrecilik ve sürdürülebilir tarımın popülaritesinin arttığı günümüzde bu bitkilerin önemleri daha da artmaktadır. Baklagiller ile ortak yaşayan *Rhizobium* türü bakteriler, havada serbest halde bulunan, ancak canlılar tarafından direkt olarak yararlanılamayan azotu yaşadıkları ortama bağlayarak köklerinin yayıldığı toprak katlarını organik azotça zenginleştirirler ve gereksinimlerini bu azottan sağlarlar. Yemeklik baklagillerin toprağa bağladıkları azot miktarı çeşide ve çevre koşullarına göre değişmekle beraber, yılda genel olarak 5-20 kg/da dolaylarındadır (Şehirli, 1988).

Baklagiller yukarıda vurgulandığı gibi toprak dostu, çiftçi dostu olmasının yanı sıra tüketicinin tercih edebileceği çok sağlıklı ve besleyici üründür. Buna rağmen gereken önem verilmemektedir. Her zaman dış satım olanağı olan bu ürünlerin Türkiye için, yüksek olduğuna inandığımız üretim potansiyeli ve stratejisinin ortaya konulması, bu bildirinin temel konusunu oluşturmuştur.

2. YEMEKLİK BAKLAGİLLER

2.1 Dünya ve Türkiye'de Yemelik Baklagil Üretimi

2.1.1. Dünyada Yemelik Baklagil Üretimi

2007 yılı verilerine göre dünya toplam baklagil ekim alanı 63 milyon ha üretimi ise 53 milyon ton dolaylarındadır (Çizelge 1 ve 2). Ülkeler itibariyle dünya baklagil üretiminde yaklaşık %21'lik payı ile Hindistan ilk sırayı almakta bu ülkeyi ise Kanada, Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya ve Nijerya takip etmektedir. Türkiye'nin dünya baklagil üretimindeki aldığı pay ise yıllara göre değişmekle birlikte %2.5 dolaylarındadır.

Çizelge 1. Dünyada Nohut, Mercimek ve Fasulyenin Ekim Alanı, Üretim ve Verim Değerleri

Yıllar	Nohut			Mercimek			Fasulye		
	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
1997	11 293	8 256	731	3 283	2 894	882	28 630	18 816	657
1998	11 193	8 587	767	3 404	2 987	877	25 688	17 618	685
1999	11 400	8 750	770	3 410	2 990	880	25 690	17 612	692
2000	10 120	7 963	786	3 876	3 369	869	23 563	17 347	736
2001	9 458	6 912	730	3 986	3 252	816	23 440	17 876	763
2002	10 389	8 292	798	3 657	2 881	788	27 031	19 363	716
2003	9 656	7 126	738	3 548	2 980	840	27 278	20 676	758
2004	10 563	8 434	798	3 881	3 608	930	26 009	17 786	684
2005	10 359	8 531	823	4 088	4 039	988	25 236	17 994	713
2006	10 853	8 544	787	3 774	3 436	910	27 200	19 351	711
2007	11 672	9 313	798	3 801	3 874	1 019	26 918	19 289	717

(FAO, 2009)

Çizelge 2. Dünyada Bakla, Bezelye ve Börülce'nin Ekim Alanı, Üretim ve Verim Değerleri

Yıllar	Bakla			Bezelye			Börülce		
	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
2000	2 495	3 690	1 479	5 980	10 717	1 792	7 509	3 195	426
2001	2 772	4 124	1 488	6 106	10 346	1 694	9 134	3 748	410
2002	2 697	4 299	1 594	5 966	9 580	1 606	9 506	3 935	414
2003	2 709	4 507	1 664	6 112	9 872	1 615	10 115	4 204	416
2004	2 647	4 302	1 625	6 310	11 700	1 854	8 677	3 973	458
2005	2 637	4 428	1 679	6 370	11 125	1 746	9 900	4 647	469
2006	2 626	4 676	1 780	6 768	10 357	1 530	10 355	4 832	467
2007	2 627	4 869	1 853	6 896	10 128	1 469	11 307	5 408	478

(FAO, 2009)

Yemelik baklagiller üretimi dünya geneline yayılmış olmakla beraber, ülkeler genel olarak belirli cinslerin üretimi ile ön plana çıkmaktadırlar (Çizelge 3). Dünyada en fazla ekim alanına sahip fasulye üretimi Asya ve Amerika, nohut üretimi Asya, Afrika ve Amerika, mercimek üretimi Amerika ve Asya, bezelye üretimi Amerika, Asya ve Avustralya, bakla üretimi Asya, Afrika ve Avrupa, börülce üretimi ise Afrika ülkelerinde, yoğunluk kazanmıştır.

Çizelge 3. Ülkeler İtibariyle Nohut, Mercimek Fasulye, Bezelye, Bakla ve Börülce Ekim Alanı, Üretim ve Verim Değerleri

Ülkeler	Ekim Alanı (bin ha)		Üretim (bin ton)		Verim (kg/ha)	
	2006	2007	2006	2007	2006	2007
Nohut						
Hindistan	6 926	7 630	5 600	5 970	808	782
Pakistan	1 029	1 073	479	842	466	784
İran	755	755	310	310	410	410
Türkiye	524	500	552	505	1 052	1 010
Mercimek						
Hindistan	1 505	1 475	946	1 400	629	949
Kanada	504	532	630	670	1 250	1 258
Türkiye	424	390	623	535	1 468	1 371
Suriye	145	145	165	165	1 137	1 137
Fasulye						
Hindistan	9 120	9 000	2 926	3 000	320	333
Brezilya	4 034	3 907	3 458	3 330	857	852
Myanmar	1 780	1 780	1 750	1 765	983	992
Meksika	1 723	1 489	1 386	994	804	668
Çin Halk.Cum.	1 204	1 254	1 778	1 957	1 476	1 561
Türkiye	129	109	196	154	1 518	1 412
Bezelye						
Kanada	1 231	1 455	2 520	3 024	2 048	2 078
Çin Halk Cum.	1 000	1 050	1 260	1 400	1 260	1 333
Hindistan	777	590	710	800	913	1 356
Rusya	712	622	1 158	871	1 626	1 400
İran	540	570	280	300	518	526
Türkiye	1.6	1.3	4.3	3.5	2 794	2 692
Bakla						
Çin Halk Cum.	929	912	1 730	1 420	1 862	1 557
Étiyopya	428	458	599	576	1 399	1 257
Fas	169	181	181	70	1 071	3 867
Avustralya	153	133	108	138	706	1 038
Türkiye	10.5	10.8	21	21	2 023	1 944
Börülce						
Nijer	4 133	4 768	712	1 001	172	209
Nijerya	4 406	4 500	3 040	3 150	689	700
Burkina Faso	928	539	436	253	470	580
Tanzanya	150	150	50	50	333	333
Türkiye	2.9	2.9	2.9	1.8	1 010	630

(FAO, 2009 ve TÜİK, 2009)

2.1.2. Türkiye’de Yemelik Baklagil Üretimi

2007 yılı verilerine göre ülkemizde her yıl işlenen tarım alanlarının yaklaşık %4.8’lik bölümünde baklagiller yetiştirilmektedir. Ekiliş alanı bakımından baklagiller, tahıllardan sonra en önemli yeri tutmaktadır. 2008 yılı verilerine göre, yemelik tane baklagil cinslerinin içerisinde yaklaşık 500 bin ha ekim alanı ile nohut ilk sırayı almakta, nohuttu 318 bin ha ile mercimek, 98 bin ha ile fasulye, 10.2 bin ha ile bakla, 3.0 bin ha ile börülce ve 1.4 bin ha ile bezelye takip etmektedir (Çizelge 4 ve 5).

Çizelge 4. Türkiye’de Nohut, Mercimek ve Fasulyenin Ekim Alanı, Üretim ve Verim Değerleri

Yıllar	Nohut			Mercimek			Fasulye		
	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
1961-70	88	96	1 095	103	97	945	108	136	1 255
1971-80	168	193	1 165	154	156	1 000	103	157	1 520
1981-85	305	308	1 030	549	534	990	119	167	1 430
1986-90	737	735	1 010	910	836	930	172	199	1 160
1991-95	812	749	920	707	650	930	168	204	1 210
1996-00	686	652	948	550	528	961	173	240	1 352
2001	645	535	829	470	520	1 106	175	225	1 286
2002	660	650	985	492	565	1 148	180	250	1 389
2003	630	600	952	442	540	1 222	162	250	1 543
2004	606	620	1 023	439	540	1 230	155	250	1 613
2005	558	600	1 076	440	570	1 296	141	210	1 487
2006	524	552	1 052	424	623	1 468	129	196	1 518
2007	500	505	1 010	390	535	1 371	109	154	1 412
2008*	505	518	1 025	318	131	411	98	155	1 581

(FAO, 2009 ve * TÜİK, 2009)

Çizelge 5. Türkiye’de Bakla, Bezelye ve Börülcenin Ekim Alanı, Üretim ve Verim Değerleri

Yıllar	Bakla			Bezelye			Börülce		
	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)	Ekim Alanı (bin ha)	Üretim (bin ton)	Verim (kg/ha)
2000	20.0	37	1 850	1.3	3.1	2 330	3.0	2.6	870
2001	19.0	35	1 842	1.3	2.7	2 160	2.9	2.0	690
2002	18.0	32	1 777	1.5	4.0	2 759	3.0	2.2	750
2003	17.0	33	1 941	1.2	3.5	3 043	3.0	2.4	800
2004	15.1	30	1 986	1.4	3.5	2 593	2.9	2.3	790
2005	12.4	28	2 258	1.4	3.6	2 571	3.0	2.5	830
2006	10.5	21	2 023	1.6	4.3	2 794	2.9	2.9	1 010
2007	10.8	21	1 944	1.3	3.5	2 692	2.9	1.8	630
2008*	10.2	21	2 058	1.4	3.9	2 785	3.0	3.0	1 000

(FAO, 2009 ve * TÜİK, 2009)

Ülkemizde mercimek ekim alanlarının yaklaşık %90'ını kırmızı mercimek oluşturmaktadır. 1980'li yıllarda tek başına 350 bin hektara kadar ulaştığı görülen yeşil mercimek ekiliş alanları 1990'lı yıllardan itibaren sürekli azalma göstermiş ve içinde bulunduğumuz yıllarda da 30 bin hektara kadar gerilemiştir. Üretim miktarı açısından da ülkemizde yetiştirilen yemeklik baklagiller içerisinde nohut ve mercimek en önemli yeri tutmaktadır. 2007 yılı itibariyle ülkemiz toplam yemeklik baklagiller üretimi içerisinde nohuttun payı %40.1, mercimeğin payı %44.5, fasulyenin payı %13.4'dir. Bakla, bezelye ve börülcenin aldığı pay ise %1 ve altındadır. Bu oranlar 2008 yılında mercimek lehine oldukça bozulmuştur. Bu yılda, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan kuraklık ve çiçeklenme dönemindeki yüksek sıcaklıklar nedeniyle kırmızı mercimek üretimimiz önemli ölçüde azalma göstermiş ve 508 bin ton olan üretimimiz 112 bin tona kadar gerilemiştir. Bu da toplam yemeklik baklagil üretimimizi oldukça düşürmüştür. Türkiye'de mercimek yetiştiriciliğinde kırmızı mercimek üretimi daha önce belirtildiği gibi ağırlıklıdır. Ancak son yıllarda yeşil mercimek üretiminin toplamda aldığı pay daha da düşmüştür. 2007 yılı gerçekleşen üretim verilerine göre toplam 535 bin ton olan mercimek üretimimizin %95'ini kırmızı mercimek, %5'ini ise yeşil mercimek üretimi oluştururken, 2008 yılında ise yukarıda vurgulandığı gibi yaşanan kuraklık (kırmızı mercimek ekim alanlarında) nedeniyle üretimimizin %19'unu yeşil mercimek, %81'ini de kırmızı mercimek oluşturmuştur.

Ülkemizde yemeklik baklagil ekim ve üretimi bakımından Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve Geçit bölgeleri ile Marmara Bölgesi ön plana çıkmaktadır. Genel olarak, kırmızı mercimek Güneydoğu'da, yeşil mercimek, nohut ve fasulye Orta Anadolu ve geçit bölgelerinde, bakla Ege ve Güney Marmara'da bezelye ise Orta Anadolu ve Marmara'da en fazla yetiştirilmektedir. Fasulye üretiminde Konya, Kahramanmaraş, Karaman, Erzincan ve Samsun, nohut üretiminde Konya, Diyarbakır, Uşak, Kütahya ve Yozgat, kırmızı mercimek üretiminde Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin, yeşil mercimek üretiminde Yozgat, Çorum, Ankara ve Konya, bakla üretiminde Muğla, Çanakkale ve Balıkesir, bezelye üretiminde ise Konya, Bursa, Tunceli ve Hatay illeri ön plana çıkmaktadırlar.

2.2. Dünya ve Türkiye'de Yemeklik Baklagil Dışalım ve Dışatımı

Akova (2009) bildirimlerine göre, Uluslararası Ticaret Merkezinin 2006 yılı verilerine göre, dünya baklagil dışatımı 9 451 bin ton, değer olarak ta 3 539 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Yemeklik tane baklagil cinslerinden kuru fasulye dünya dışatımı içinde 1 298 milyon \$ ile en yüksek paya sahiptir. Bunu daha yüksek miktarda olmak üzere fakat düşük birim fiyatı nedeniyle 880 milyon \$ ile bezelye izlemektedir. Bezelyeden sonra yemeklik baklagiller arasında en yüksek dışatım değerine sahip ürünler mercimek, nohut ve bakla olarak sıralanmaktadır. Dünya baklagil üretiminin %80-85'i üretilen ülkeler tarafından tüketilmekte, %10-15'lik kısım ise uluslararası ticarete sunulmaktadır. Dünyada baklagil dışatımı bakımından son yıllardaki en önemli ülke Kanada'dır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra baklagil üretimini önemli ölçüde artıran Kanada üretim artışını dışatıma da yansıtmıştır. Kanada'nın son yıllarda dışatımında aldığı pay %25'in üzerindedir. Kanada'yı sırasıyla ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Avustralya ve Türkiye takip etmektedir. Dünya dışatımında 5. sırada yer alan Türkiye'nin payı %7 civarındadır. Bunun da büyük kısmını nohut ve kırmızı mercimek oluşturmaktadır.

Özellikle 1980 yılından itibaren üretimde görülen artışlarla birlikte tane baklagil dışatımımızda da önemli ölçüde artışlar olmuştur. 1990 yılında 300 milyon doların üzerine çıkan dışatım değeriyle ülkemiz dünyanın en büyük dışatımcı ülkesi olmuştur (Akova 2009). Daha sonraki yıllarda dalgalanma gösteren baklagil dışatımımız, 2004 yılı itibariyle 167 milyon Dolar, 2005 yılında ise 158 milyon dolar, 2006 yılında 248 milyon dolar, 2007 yılında 189 milyon dolar 2008 yılında ise 187 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 6). Dünyanın en büyük yeşil mercimek dışatımcı konumunda olan ülkemizin; yeşil mercimek üretimini arttırılamaması ürünün ihraç değerini önemli ölçüde düşüren mercimek tohum böcekleri ile etkili bir mücadele gerçekleştirememesi, pazarlama aşamasında modern depolama metotlarının uygulanamayışı, birim alandan alınan verimin arttırılamaması ve dolayısıyla maliyetin düşürülebilmesidir. Bunun sonucunda da Kanada'nın olumlu politikaları ile üretimini artırması dünya piyasalarındaki üstünlüğümüz Kanada'ya geçmiştir.

Ülkemizin pazarları genel olarak Ortadoğu ülkeleri, Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Afrika ülkeleri ve Güney Asya ülkeleri ilk sıraları almaktadır. 2008 yılı itibariyle Türkiye'den dışalım yapan ülke sayısı 80'in üzerinde olup, en önemli ülkeler Sri Lanka, Irak, Kuveyt, Mısır, İngiltere, Suudi Arabistan, Almanya ve Ürdün'dür. Doğu Avrupa ülkeleri, Güney Amerika ülkeleri, Rusya Federasyonu ve Türk Cumhuriyetleridir.

Çizelge 6. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Baklagil Dışsatımı

Yıllar	Dışsatım Miktarı (ton)				Değeri (1000\$)			
	Nohut	Kırmızı Mercimek	Yeşil Merc. Merc.	Fasulye	Nohut	Kırmızı Mercimek	Yeşil Merc. Merc.	Fasulye
1995	123.8	140.4	-	10.7	110.5	71.6	-	12
2000	50 135	93 273	1 495	12 278	33 130	53 615	1 014	9 378
2001	153 916	155 819	993	45 324	75 261	83 564	591	31 809
2002	107 917	133 240	2 120	20 125	49 351	50 559	988	14 042
2003	189 642	214 441	743	42 194	82 580	86 581	796	24 162
2004	133 073	169 285	1 888	31 660	69 166	83 673	1 764	12 444
2005	123 593	116 621	1 788	2 923	83 026	69 380	1 623	3 599
2006	104 684	300 020	1 308	3 973	83 660	157 208	1 165	4 896
2007	69 192	184 968	1 292	2 285	57 986	125 414	943	3 209
2008	88 538	68 659	1 686	3 500	76 962	98 886	2 380	5 424

(IGEME, 2009)

Türkiye özellikle 1997 yılından itibaren önemli miktarlarda baklagil dışalımını yapmıştır. 1994 yılına kadar dışalımın yaklaşık tamamını kuru fasulye oluştururken, bu yıldan itibaren yeşil mercimek, 1997 yılından sonra da nohut ve kırmızı mercimek dışalımımız önemli ölçüde artmıştır. 2000 yılında 78 milyon \$'a ulaşan baklagil dışalımını, 2003 yılına kadar azalma göstererek 14 milyon \$'a gerilemiş, ancak daha sonraki yıllarda sürekli artış göstererek 2007 yılında 78.7 milyon \$'a 2008 yılında ise 333 milyon dolarla rekor düzeye yükselmiştir (Çizelge 7). Baklagil dış ticaretimizde dışalım ilk kez 2008 yılında dışsatımın önüne geçmiş ve bu yıl ülkemiz 146 milyon dolarlık açık vermiştir. 2007 yılı dışalımımızın %48.8'ini fasulye, %8.72'sini kırmızı mercimek, %14.7'sini yeşil mercimek ve %5.5'ini de nohut oluştururken; 2008 yılı dışalımının %66.9'unu kırmızı mercimek, %16.9'unu fasulye, %6.4'ünü yeşil mercimek, %2.7'sini ise nohut oluşturmuştur. Bu son yıldaki artışın ana nedeni kırmızı mercimek üretimimizin kuraklık nedeniyle önemli ölçüde azalmış olmasıdır (Akova, 2009).

Çizelge 7. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Baklagil Dışalımını

Yıllar	Dışalım (Ton)	Değeri (1000\$)
1995	29 939	19 822
2000	174 052	77 677
2001	150 862	64 111
2002	81 554	36 985
2003	29 245	14 327
2004	29529	15 201
2005	114 205	58 853
2006	110 190	66 742
2007	90 429	78 708
2008	272 995	332 831

(IGEME, 2009)

2.3. Dünya ve Türkiye'de Yemelik Baklagil Tüketimi

Yemelik tane baklagiller, dünyada gelişmekte olan ülkelerde düşük gelirli insan gruplarının önemli bir besin kaynağını oluşturmaktadır. Buna karşın dünya ortalama değerlere bakıldığında, kişi başına tüketilen miktar çok düşük olup fasulyede 3-4, bezelyede 1kg dolaylarında iken; mercimek ve nohutta 1 kilogramın altındadır (FAO, 2009).

Ülkemizin hemen hemen her bölgesinde yetiştirilen yemelik tane baklagiller Türk mutfağının ve özellikle dar gelirli ailelerin protein kaynağını oluşturmaktadır. Nohut, mercimek ve fasulyede üretilen ürünün önemli bir kısmı yurt içinde tüketilmektedir. 1980 yılların başlarında toplamda kişi başına tüketim 7 kg iken 1985'te 10 kg, 1990 ve 1995'te 14 kg'a kadar çıkmıştır. 2000 yılların ilk çeyreğinde tüketim miktarı yeniden 10 kg düzeylerine inmiştir. 2007-08 ise 14 kg'ın üzerine çıkmıştır (Çizelge 8). Son yıllarda ise kişi başına tüketilen miktar çok değişmemekle birlikte nohutta 5-6 (yemelik ve çerezlik) mercimekte 4-5, fasulyede ise 3-4 kg arasında değişmektedir (TÜİK, 2009). Baklagil üretimimizin düşük olduğu yıllarda ürün fiyatlarının artış (Çizelge 9 ve 10) göstermesi iç tüketimi olumsuz yönde etkilemektedir. Tüketicilerin isteklerine yönelik kaliteli ve yeterli miktarda standart ürünün piyasaya sunulmaması tüketimde karşılaşılan diğer bir sorundur.

Çizelge 8. Yemelik Tane Baklagillerin Kişi Başına Tüketimleri (kg/Yıl)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
K.Fasulye	3.21	3.29	3.14	2.90	3.84	-	-	2.82
Nohut	5.66	4.59	5.67	4.54	5.70	-	-	4.84
K.Mercimek	3.61	4.68	3.29	4.29	4.21	-	-	5.22
Y.Mercimek	1.07	0.87	0.95	0.80	0.84	-	-	0.68

(TÜİK, 2009)

Çizelge 8. Yıllar İtibariyle Nohut, Mercimek ve Fasulye Fiyatları

Yıllar	Nohut	Mercimek		Fasulye
	Fiyat (TL-YTL/kg)	Fiyat (TL-YTL/kg)		Fiyat (TL-YTL/kg)
		Kırmızı	Yeşil	
1995*	38 000	25 000	25 000	120 000
1996	40 000	45 000	35 000	150 000
1997	70 000	150 000	180 000	190 000
1998	190 000	225 000	250 000	325 000
1999	250 000	390 000	260 000	650 000
2000	500 000	450 000	350 000	600 000
2001	585 044	469 202	579 709	870 682
2002	842 293	666 631	926 362	1 335 131
2003	958 600	746 760	1 133 090	1 510 070
2004	1 056 490	804 090	1 272 390	1 648 080
2005**	1.08	0.82	1.28	1.90
2006	1.14	0.77	1.30	1.96
2007	1.25	0.71	1.40	2.12
2008	1.49	1.47	1.82	2.63

(TÜİK 2009 ve Anonim 2009)

*(TL), **(YTL)

Çizelge 9. Yıllar İtibariyle Bakla, Bezelye ve Börülce Fiyatları

Yıllar	Bakla	Bezelye	Börülce
	Fiyat (TL-YTL/kg)	Fiyat (TL-YTL/kg)	Fiyat (TL-YTL/kg)
1995*	12 946	28 148	45 756
2000	245 843	21 694	487 440
2001	356 248	308 234	676 945
2002	525 825	520 267	1 201 782
2003	625 140	699 690	2 500 000
2004	721 740	784 870	1 701 040
2005**	0.81	0.93	1.90
2006	0.80	1.03	1.81
2007	0.89	0.97	2.03
2008	1.00	1.34	2.59

(Anonim 2009) *(TL), **(YTL)

2.4. Dünya ve Türkiye'de Yemelik Baklagil Üretiminde Önemli Ülkelerin Son Durumları

Baklagil üretimi ile ilgili ön plana çıkan dünya ülkeleri ve Türkiye'nin rakamsal değerleri dışında (çizelgelerde verilmiştir) bazı önemli gelişmeler aşağıda özetlenmiştir (Yıldırım 2009a).

Türkiye: Baklagil ekim alanlarında ciddi bir düşüş söz konusudur. Üretim ve dışsatım azalırken, özellikle kırmızı mercimek dışalımında hızlı bir artış meydana gelmiştir. İç piyasada özellikle kırmızı mercimek fiyatında son yıllarda büyük bir artış yaşanmaktadır. Türkiye'de yeşil mercimek üretimi giderek azalmaktadır. Kuru fasulye ekim alanlarında da düşüşler meydana gelmektedir. Nohut ve mercimek ekim alanlarında da gerileme gözlenmektedir. Hükümetin 2008 yılı için ilk kez ürüne destekleme primi uygulamasına geçmesi, nohut, mercimek ve fasulyede kilogram başına 9 kuruş prim vermesi umut verici bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Destekleme priminin artırılarak devam etmesi gerekir. Tarım ülkesi ve baklagil üreticisi Türkiye, nohut, fasulye, mercimek dışalımını yapıyorsa tarım politikalarının ciddi olarak sorgulanması gerekir.

Hindistan: Hindistan'da baklagil ekim alanlarında %4 düşüş meydana gelmiştir. Fasulyede 1.4 milyon ton olan tüketime karşılık üretimin 1.2 milyon ton; Kabuli tip nohut üretiminin ise 150 bin ton azalması öngörülmektedir. Hindistan'ın kırmızı mercimek açığı ise 40 bin ton olarak öngörülmüyor. Hindistan, son yılda 3.5 milyon ton baklagil ürünü dışalımını yapması ve bunun 1.2 milyon tonunun yeşilimsi sarı iç mercimek olacağı yönündedir.

Kanada: Geniş ekim alanlarına sahip Kanada, son yıllarda baklagil üretimine büyük önem vererek ekim alanlarını devamlı artıran ülke olmuştur. Dünya piyasasında fasulye, bezelye, nohut ve mercimekte, Kanada çok önemli bir üretici durumundadır. Kanada'nın son yıllarda (2008-2009) fasulye üretimi 240 bin ton, dışsatımı 220 bin ton, aynı dönemde nohut üretimi 150 bin ton, dışsatımı 85 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Kanada, ürettiği 3 milyon 200 bin ton bezelyenin de 2 milyon 300 bin tonunu dışsatıma sunmuştur. Mercimek tüketimi çok sınırlı olan Kanada aynı dönemde 681 bin ton mercimek (yeşil ve kırmızı toplam) üreterek bunun 575 bin tonunu dışsatımda değerlendirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri: Amerika Birleşik Devletleri'nde 2009 yılında baklagillerin ekim alanlarında artışlar meydana gelmiştir. Amerikan endüstrisi için baklagil özel bir önem taşımaktadır. 2007-2008 yıllarında ABD'de fasulye üretimi 727 bin ton, dışsatımı 561 bin ton olarak gerçekleşmiştir. ABD, ürettiği fasulyenin yüzde 77'sini dışsatımda değerlendirmiştir. Aynı yıllarda mercimek üretimi 154 bin ton iken bunun 132 bin tonunu dışsatımda kullanmıştır. Yaklaşık 70 bin ton nohut üretiminin de yaklaşık üçte birini dışarıya satmaktadır.

Çin: Çin'de fasulye ekim alanlarında azalma görülmektedir. Küresel kriz ile birlikte baklagil ürünlerinin fiyatında düşmeler olmuş ve üreticiler ürünü satamadığından (2008'in son iki ayında Çin'in fasulye ihracatı %22.7 oranında gerilemesi dikkat çekmiştir), sonraki yılda baklagil ekiminde azalma görülmektedir.

3. TÜRKİYE'NİN BAKLAGİL ÜRETİMİNDE SORUNLAR, OLANAKLAR VE STRATEJİLER

3.1. Yapısal Sorunlar

Genel olarak, tarımsal üretimini planlayan, üretim, tüketim ve dış ticaret politikasını bilinçli olarak belirleyen ve buna uygun destekleme politikası uygulayan, araştırma ve geliştirmeye yeterli kaynak ayıran, teknolojiyi kullanan, tarımsal sanayiye önem veren, gerektiğinde yerli üreticisini, sanayicisini koruyan ve tarımdan zenginlik üreten ülkeler tarımdaki sorunlarını çözmüş veya en az indirgemişlerdir. Bunun dışındaki ülkeler ise, tarımsal potansiyeli ne kadar yüksek olursa olsun, üretim planlaması olmayan, üretim, tüketim ve dış ticaret politikasını uluslararası konjüktüre bırakmış, hedefi olmayan ve destekleme politikası ile tarımı ayakta tutmaya çalışanlardır. Türkiye ne yazık ki tarımın birçok alanında olduğu gibi, yemeklik baklagiller yönünden de bu olumsuz durumdaki ülkeler arasında yer almaktadır. Yemeklik baklagiller grubu bitkiler her zaman hedefsiz, plansız ve kendi haline bırakılmıştır. Çünkü dünyada baklagil sektöründe gelişmeler olurken, diğer üretici ülkelerde üretim artışı yaşanırken, Türkiye'de üretim gerilemiş, dışsatım azalmış ve dışalım artış göstermiştir.

Türkiye'de 1980' li yıllarda uygulanan destekleyici politikalar baklagil üretimine önemli bir ivme kazandırırken; 1990'lı yıllarda uygulanan tam tersi politikalar ise baklagil üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Üretimin azalması yönünde sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Baklagiller, 1994 yılında destekleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Üreticilere kredi ve alım desteği ortadan kaldırıldığı gibi araştırma ve geliştirme çalışmaları ve bu çalışmalardan elde edilen bulguların üretime aktarılması çalışmalarında kaynak yetersizliği de olmuştur. Diğer bir ifadeyle geliştirilen teknolojinin zamanında ve yeterli miktarda üreticiye aktarılamamasıdır. Yani, Araştırmacı-yayımcı-üretici arasındaki bağın zayıflığıdır.

Ülkemizde bu olumsuzluklar olurken bazı gelişmiş ülkeler özellikle Kanada, ABD ve Avustralya öncelikle bu ürünlerde araştırma çalışmalarına büyük kaynaklar aktararak elde edilen bulguları üretime aktararak üretim ve dışsatımlarını artırarak ülkemizin dünya pazarlarındaki üstünlüğünü sona erdirmişlerdir. Örneğin, kırmızı mercimek üretimimiz iki yıldır üst üste yaşanan kuraklıktan olumsuz etkilenmiş ve üretim iç talepleri bile karşılamaktan uzak kalmıştır. Bu durumu fırsat bilen Kanada dünya kırmızı mercimek pazarında da egemenliği ele geçirmiştir. Türk dışsatımcıları da Kanada mercimeğini pazarlar hale gelmişlerdir. Hatta söz konusu ülkeler bununla da kalmayıp son yıllarda ülkemize bile baklagil satmaya başlamışlardır.

Yemeklik baklagillerde birim alandan elde edilen verim, gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Bunun sonucunda ve son yıllarda yaşanan kuraklıklardan dolayı, Türkiye potansiyel üretimini gerçekleştiremediği gibi bazı yıllarda baklagil dış alımı yapmak durumunda kalmıştır. Ülkemizde araştırma kurumlarındaki uzun süren çalışmalarda elde edilen bulguların üretime yeterince aktarılamamış olması verimdeki düşüklüğün en önemli nedenlerindedir. Yemeklik tane baklagil yetiştiriciliğinde karşılaşılan sorunların başında tohumluk sorunu gelmektedir. Çok sayıda çeşit geliştirilmiş olmasına karşın tohumlukları yeterince üretilip üretime kazandırılmamıştır. Bunun yanında, çiftçilerimizde sertifikalı tohumluk kullanma alışkanlığının olmaması, devletin sertifikalı tohum kullanım ve üretimi konusundaki teşviklerinin yetersizliği, bilgi eksikliği ve mevcut olan tohumluğun ihtiyacı karşılayamaması diğer nedenlerdir. Sertifikalı tohumluk üretim ve dağıtımındaki yetersizlik yeni baklagil çeşitlerinin üretim alanlarına ulaşmasını geciktirmekte ve bunun sonucunda da üretimde istenilen verim ve kaliteye erişilememektedir.

Benzer şekilde modern teknolojilerin üretimde kullanılmaması da önemli bir eksikliklerdir. Ülkemiz kuru tarım alanlarında 40-50 yıl önceki toprak işleme teknikleri uygulanmakta, sulu koşullarda ise bölgeden bölgeye, hatta çiftçiden çiftçiye değişen uygulamalar yapılmaktadır. Çiftçilerimiz; toprak işleme, ekim zamanı ve sıklığı, sulama, gübreleme, hastalıklarla savaşım ve hasat-harman gibi yetiştirme tekniği uygulamalarında yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, baklagil tarımı küçük işletmelerde işgücüne dayalı olarak yapıldığından ekimden hasada kadar gerekli olan yeni teknik ve girdiler yeteri kadar uygulanmamaktadır. Bu nedenle birim alan verimi düşmekte ve üretim maliyeti artmaktadır. Bu da önemli bir darboğaz oluşturmaktadır. Yüksek maliyetli üretim yapan üreticilerimiz dünyanın gelişmiş baklagil üretici ülkelerle dışsatımda rekabet edememektedir. Örneğin, dünya pazarlarında Kanada yetiştirilen nohuttun çok ucuza satıldığı gözlenmektedir. Bu fiyatlarla hiç bir destek alamadan üretim yapan Türk çiftçisinin yarışabilmesi olanaklı değildir. Bunun getireceği sonuç ise hiç kuşkusuz birkaç yıl içerisinde Türkiye nohut dışsatımının yeşil mercimekte olduğu gibi tamamen durması ve dünya pazarlarının Kanada'nın eline geçmesi olacaktır.

3.2. Üretimi Artırma Olanakları

1. **Gen merkezi:** Türkiye, baklagil gen merkezi olarak kabul edilen "verimli hilal"ın en önemli parçasıdır. Fasulye ve börülce dışındaki önemli yemeklik baklagillerin gen merkezi olması, çeşit geliştirmede, üretilen çeşitlerin sorunlarını gidermede başka bir ifadeyle ıslah çalışmalarında materyal sağlamada avantaj sağlamaktadır. Nitekim yürütülen ıslah çalışmalarında bu materyalden yararlanılmaktadır.

2. **Adaptasyon:** Yemeklik baklagil cinslerinin adaptasyon ve coğrafi dağılımlarına bakıldığında ülkemizin çok uygun bir konumda olduğu görülmektedir. Bu bitkilerden mercimek, nohut ve bezelyenin ilk kültüre alındığı bölgelerde yer almaktadır. Bu bağlamda, sıcaklık ve yağış istekleri karşılandığından hemen hemen her ilimizde bir baklagil cinsinin yetiştiriciliği yapılabilmektedir.

3. **Nadas alanlarının varlığı:** Ülkemizde birçok ülkenin yüzölçümünden fazla olan ve halen 5 milyon ha dolaylarındaki bu alanların en azından bir kısmının 2 milyon ha) daha her yıl üretime kazandırılacağı varsayımından hareketle, yemeklik baklagillerin buralarda önemli rol oynaması beklenmektedir. Geçmişte nadas alanlarının daraltılmasında mercimek ve nohut %70 pay almıştır.

4. **Ekim nöbeti:** Yemeklik baklagiller içerdikleri farklı cins, tür ve çeşitlerden dolayı hem sulanan yerlerde hem de kurak yerlerde yazlık ve kışlık ekimlerde vazgeçilmez ekim nöbeti bitkileridir. Topraklarımızın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini iyileştirmede başvurulacak bitki grubudurlar.

5. **İç tüketiminin yaygın olması:** Daha önce de vurgulandığı gibi, fasulye tüketimi dünya ülkelerine yakın, nohut ve mercimek tüketimi ise dünya ortalamasının beş-altı kat üstündedir. Olası üretim artışlarımızda genellikle bu iki grup bitkiden oluşacağına göre iç tüketimin yaygın olması avantaj oluşturmaktadır.

6. **Dışsatım potansiyeli:** Yemeklik baklagil grubundaki bitkilerin dünya pazarlarında önemli bir yeri vardır. Türkiye'nin de bu pazarlarda önemli bir yeri olduğu gibi, tarihsel olarak da net dışsatımcı konumunda olmuştur. Ülkemizin bu pazarlardaki yeri daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Son yıllarda kaybettiğimiz pay tekrar yakalanabilir ve üretim artışları bu yolla değerlendirilebilir.

7. **Yetiştiricilikte girdi kullanım eksikliği:** Ülkemizde bu bitkilerin yetiştiriciliğinde tohum, gübre, ilaç, bakım vs. gibi girdilerin ve modern teknolojilerin çok az hatta birçok bölge ve yörede hiç kullanılmıyor olması gerçek verim potansiyellerine henüz ulaşmadığımızı göstermesi bakımından önemle üzerinde durulmalıdır.

3.3. Üretim Artışı İçin İzlenmesi Gereken Temel Stratejiler

3.3.1. Baklagil Üretiminde Yeterli Girdi Kullanımı

Türkiye’de yeterince yemeklik baklagil çeşidi geliştirilmiştir. Ülkemizde üretim izni alan çeşitler hariç olmak üzere, 1 bezelye, 3 bakla, 2 börülce, 15 fasulye, 21 mercimek ve 21 nohut çeşidi tescil edilmiştir. Çok sayıdaki çeşide karşın, bu bitkilerin yetiştirilmesinde sertifikalı tohumluk üretimi yok denecek kadar azdır. Tarım Bakanlığının her yıl yayınladığı Tohumluk Üretim ve Dağıtım Programlarına bakıldığından bu durum daha iyi görülmektedir. Bazı baklagil cinslerde tohumluk üretimi hiç yokken bazılarında ise gereksiniminin %1-2’si kadardır (Anonim, 2009). Oysa ki, nitelikli tohum kullanılarak verimde %20’lik bir artış olanaklı iken, bu alandaki açık giderilmeyi bekliyor. Kaldı ki, baklagillerde tohumluk olarak kullanılacak ürün, birçok diğer bitkiye oranla daha fazla önemlidir. Bu bitki grubunda hasat ve harmanda tanelerin zarar görmeleri, depolamada canlılık azalması daha fazladır. Özellikleri iyi tohumla birlikte bölgelerin iklim ve toprak koşullarına en uygun çeşitlerin kullanılması ile verim artışı sağlamak olasıdır. Çok sayıdaki çeşide karşın mercimekte makinalı hasada uygun, nohutta antraknoza (*Ascochyta rabiei*) ve fasulyede de bazı bakteriyel hastalıklara dayanıklı çeşitlere halen gereksinim vardır. Bu amaçla, yerli genetik kaynakların karakterizasyonu yapılarak hastalık, zararlılara karşı dayanıklılık ve bitki özelliklerinin iyileştirilmesi sağlanmalıdır. Örneğin kuraklığa dayanıklı çeşitler geliştirilmeli ve kullanılma alınmalıdır.

Gübre kullanımı açısından da büyük eksiklikler bulunmaktadır. Ülkemizde baklagil yetiştiriciliğinde gübre kullanımı yok denecek kadar azdır. Ekim sırasında verimin güvencesi olan fosfor bir miktar azotla (6 kg P₂O₅, 2 kg N) ve birlikte mutlaka kullanılmadığıdır. Gübreleme ile bitkilerde %50 verim artışı olabildiği unutulmamalıdır. (Güneş vd. 2000). Ayrıca, ilk defa baklagil ekilecek yerlerde ve etkin bakteri süşunun bulunmadığı alanlarda uygun (*Rhizobium ssp*) ile aşılama yapılmalıdır.

İlaç kullanımı ve ilaçlama, baklagillerin çok sayıda olan zararlılarına karşı gerekli dönemlerde yapılmalıdır. Ayrıca, fasulye, bakla, bezelye ve börülce gibi, ülkemizde yetiştirilmesi sulamaya bağlı; hatta destekleme sulamaları iyi verim veren nohutta bile nem eksikliği önemli verim düşüşlerine neden olmaktadır. Ekonomik desteklerle özellikle tohumluk başta olmak üzere bu girdilerin kullanımı özendirilmelidir. Çünkü, daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi, ülkemizde yemeklik baklagiller girdi kullanımına aç olan bitkilerdir. Buna en güzel örnek yeşil mercimektir. Üreticilerimiz arasında hala bu bitkiyi üretme eğilimi mevcuttur. Ancak ülkemizin yeşil mercimek üretim ve ticaretinde eski konumuna ulaşabilmesi için üreticilerin mutlaka tohumluk ve diğer girdiler yönünden desteklenmesi şarttır.

3.3.2. Ekim Nöbeti Uygulamaları Bakımından Baklagil Üretimi

Çoğunluğu kurak tarım alanlarında olmak üzere ekim nöbeti uygulamalarında mercimek ve nohut, sulanan alanlarda ise fasulye, bakla, bezelye ve börülce kullanılabilir öncü bitkilerdir. Özellikle kuru tarım alanlarındaki ekim nöbetlerinde kışlık mercimek tarlayı erken terk etme ve uygun bir toprak bırakma özellikleri ile vazgeçilmez bir bitkidir. Son yıllarda ekim alanı çeşitli nedenlerle (özellikle de ekonomik) azalmış mercimeğin, ekim alanları bu yolla artırılarak üretim artışları sağlanabilir.

Toprak verimliliğinin artırılması ve korunması yönünden önemli katkılar sağlayan yemeklik baklagillerin ekim nöbetlerine alınması teşvik edilmelidir. Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini iyileştirme bakımından önemli işlevlere sahiptirler. Giderek artan organik tarım uygulamalarında, yetiştirilen bitkilerin azot gereksinimi biyolojik olarak bu bitkiler aracılığıyla sağlanabilir. Ekim nöbetini belirlemede, önemli olan ekonomik faktör yönünden de birçok diğer bitkilere göre daha avantajlıdır.

3.3.3. Baklagillerde Yetiştirme Tekniklerinin İyileştirilmesi

Yetiştirme tekniklerinin iyileştirilmesi ve yeni teknolojilerin bu bitkilerin üretiminde kullanılması ile verim artışı sağlanabilir. Toprak işleme, uygun ekim zaman ve yöntemleri, gerekli bakım işlemleri ve daha pratik hasat ve harman işlemleri gibi yetiştirme paketleri eksiksiz uygulandığında verim artışlarının elde edildiği görülmüştür. Örneğin, Ceylanpınar Tarım İşletmesinde mercimek üretiminde, çok kurak ve yağışsız geçen yıllar bir tarafa bırakıldığında, 1995 yılında 213, 1996 yılında 168, 2001 yılında 194.8 ve oldukça kurak geçen 2008 yılında bile 124 kg/da verim alınabilmiştir (Anonim, 2009). Bu yılların ortalaması olarak 175 kg/da verim düzeyi, Türkiye'nin son beş yılın ortalama mercimek veriminden (128 kg/da) yaklaşık %37 daha yüksektir. En fazla mercimek yetiştiriciliği de bu bölge ve benzeri koşullarda yapıldığı düşünüldüğünde, TİGEM'in uygulamaları örnek alınarak mercimek verim ve üretimimiz yaklaşık olarak bu miktar ve oranlarda artırılabilir. Benzer uygulamalar, diğer cins baklagiller için de yapılabilir.

Nohutta, yazlık yapılan ekimlerin antraknoz (*Ascochyta rabiei*) hastalığından kaçmak amacı ile çok geciktirilmesi; mercimekte ise kışık ekimlerin, kışa dayanıklı çeşitlerin olmasına karşın; yabancı ot mücadelesinde karşılaşılan bazı sorunlar ve bu konudaki bilgi eksiklikleri nedeni ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışında henüz yaygınlaşmamış olması sonucunda ortalama verimin düşük kalmasına neden olmaktadır. Yemelik baklagil cinsleri, hemen her türlü toprakta yetişebilirler. Fazla bakıma da gereksinimi olan bitkiler değildir. Fakat yabancı otlara karşı, özellikle kışık ekimlerde daha fazla olmak üzere çok duyarlıdırlar. İlk gelişmelerinin yavaş olması yabancı otlarla savaşmaları zayıf kalmaktadır. Yapılan çalışmalarda, yabancı otların neden olduğu verim kayıpları %25-45 arasında değişmektedir (Şehirli vd. 1995). Mercimekte yabancı otlara bağlı verim kayıpları bazen %80'lere kadar da çıkabilmektedir (Şehirli 1988, Kayan ve Adak 2007). Bu nedenle yabancı otlarla savaşıma önem verilmelidir.

3.3.4. Nadas Alanlarının Azaltılmasında Baklagillerin Yetiştirilmesi

Kuru tarım alanlarında geliştirilmiş tekniklerle (azaltılmış ve sıfır toprak işleme), nadas alanlarının azaltılması ve buralarda her yıl ekim yapılması kapsamında, yemelik baklagillerden nohut ve mercimeğin ekim alanları genişleyecektir. Halen 5 milyon ha dolaylarındaki alanın yaklaşık 2 milyon ha'ı bu şekilde üretime kazandırıldığında, buralarda tahıllarla ekim nöbetine girecek en önemli bitkilerin nohut ve mercimek olacağı açıktır. Nitekim 1980 yıllarda uygulanan NAD projelerinde, bu iki bitki %70 pay almıştır. Yaşanmış ve baklagillerin üretimini ülkemizde en üst düzeye çıkarmış bu ve benzeri projeler tekrar canlandırılabilirse üretim artışları olacaktır.

3.3.5. Baklagillerde Destekleme Alımları

Türkiye'de tarım ürünlerine farklı şekillerde destek verilmektedir. Desteklemesi yapılan ürünler diğer ürünlerin üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Baklagiller de bu olumsuzluktan etkilenenlerin başında gelmektedir. Baklagillerde teknoloji kullanımının yetersiz olması nedeniyle, üretim maliyeti yükselmekte ve desteklemesi yapılan ürünler karşısında baklagillerin rekabet şansı azalmaktadır. NAD projesinin uygulandığı yıllarda nohut ve mercimeğin destekleme kapsamına alınması, bu ürünlerin ekim alanı ve üretimlerinde büyük artışlara neden olmuş ve baklagil üretimimiz küçümsenmeyecek rakamlara ulaşmıştır. Bu destekleme alımları sonraki yıllarda (1994) terk edilmiş ve bu bağlamda ekim alanları hızla azalmıştır. Diğer bir destek şekli ise; tarımsal üretim aşamasında yapılan desteklerdir. Girdi destekleri, araştırma, yayım ve kontrol gibi tarımsal üretimi arttıran bu desteklerin yetersiz ve programsız olması nedeniyle beklenen fayda sağlanamamaktadır. Daha önceki yıllarda uygulanan ve üretim artışını teşvik ettiği kabul edilen bu desteklemelerin son yılda devreye tekrar sokulmuş olması ile üretimin artmasını beklemekteyiz. Bu uygulamaların üretimi artırıcı, yönlendirici, teşvik edici, dengeli ve adil olmasına özen gösterilmelidir.

3.3.6. Dışsatım Olanaklarının Artırılması

Standart kalitedeki ürünün devamlı olarak pazara sunulması için gerekli önlemler alınmalıdır. Baklagil dışalımını yapan ülkelerin çoğunluğu Türkiye'ye coğrafi olarak da yakındırlar. Bu fiziki yakınlık avantaja dönüştürülebilir. Bunun için de alıcı ülkelerin tercihleri dikkate alınarak üretim yapılmalıdır. Örneğin Balkan ülkeleri iri taneli ürün isterken Orta ve Yakın Doğu ülkeleri küçük ve orta taneli ürün isterler. Benzer şekilde, Avrupalı tüketici konservede küçük taneli fasulyeyi tercih etmektedir. İngiltere'nin her yıl 100 bin tonluk konservelik fasulyeye gereksinimi bulunmaktadır. İngilizlerin, piştiği zaman kabuğu soyulmayan fasulye isteği vardır. Buna uygun üretim yapıldığında bu pazarlarda yer alabilme şansımız artar. Gerekli önlemler alındığında ve üretim maliyetleri, verim artışı yoluyla aşağıya çekildiğinde; 1990 yılında bu ürünlerin dışsatımından elde edilen 585 milyon \$'lık düzey tekrar yakalanabilir. Bu da üretimi teşvik edici bir yol olur. Bu amaçla dünyadaki gelişmeler yakından izlenerek dış ticaret stratejisi belirlenmelidir.

3.3.7. Ürün Kayıplarının Azaltılması

Yemeklik baklagil cinslerine giren bitkilerin, hasat ve harmanları genellikle farklı zamanlarda yapılır. Tane ve bakla dökülmelerinden kaçınmak için zamanından önce yapılan hasatlarda tane kalitesinin düşmesi ve verim kayıpları önemli bir sorun oluşturmaktadır. Tersi durumda diğer bir ifadeyle geciken hasatlarda ise tane ve bakla dökülmelerinden dolayı verim kayıpları olmaktadır. Hasat uygun zamanda yapılırsa bile, tarlada kurutmaya bırakılan bitkilerin harman yerine taşınması sırasında bitki kırılmaları bakla dökülmeleri meydana gelebilmektedir. Harman uygun yöntemlerle yapılmadığı zaman ise tanelerin kolayca zarar görmesi ve fire miktarı artmaktadır. Ürünün depolanmasında depo temizliği ve baklagil tane zararlısı olan *Bruchus*'lara karşı gerekli önlem alınmalıdır. Aksi durumda, tonlarca ürün kısa sürede elden çıkabilmektedir. Ayrıca, gereğinden daha uzun depolanan üründe renk değişimi ve pişme kalitesinin bozulması da ortaya çıkar. Bu yöndeki olumsuzlukların en aza çekilmesi ile çeşitli zorluklarla üretilen ürün en iyi şekilde değerlendirilmiş olacaktır. Bu bağlamda ambalajlama ve paketlemeye de önem verilmelidir.

3.3.8. Yemeklik Baklagil Sanayinin Geliştirilmesi

Ürün işleme, temizleme, paketleme ve ambalajlama, tüketime hazırlama, pazara sunma, ham maddeden mamul madde üretme ve konserve gibi üretimler için yerli sanayinin bu alanda da gelişmesine destek verilmelidir. Türkiye'de başta Mersin ve Gaziantep olmak üzere bu ürünleri işleyen sanayinin olmasına karşın ülke genelinde yeterli olduğu söylenemez. Diğer taraftan, son yıllardaki yetersiz ürün karşısında, Türk girişimcileri bugün Kanada'da 6, Amerika'da 1 ve Avustralya'da 1 olmak üzere baklagil işleyen 8 fabrika kurmuş durumdadırlar (Yıldırım 2009b). Sanayiciyi Kanada'ya, Amerika'ya sürükleyen orada fabrika kurmaya iten nedenleri iyi analiz edilmelidir. Türkiye'de yeterli miktarda baklagil üretimi, uygun fiyat avantajı ve istikrarlı bir piyasa olsa bu yatırımların yurtdışına gitmeyeceği açıktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda baklagil üretiminde görülen düşüşler dikkate alınarak, üretimin ve buna bağlı olarak dışsatımın artırılması için sosyoekonomik, teknolojik ve politik önlemler en kısa zamanda alınmalıdır.

Baklagillerde fiyat oluşumunda en etkili olan kalite kriterleri; standardizasyon, homojenlik ve renk albenisidir. Bu kriterler, ürünün iç ve dış pazar değerini önemli ölçüde etkilemektedir. Baklagil ihracatının artırılması için standart ve yüksek kaliteli üretimi özendirici uygulamalar devreye sokulmalıdır.

Yemeklik tane baklagil üretiminde atılım yapılabilmesi için alınması gereken sosyoekonomik önlemlerin yanında hastalıklara dayanıklı, makineli hasada uygun ve kaliteli baklagil çeşitleri

geliştirilerek, bu çeşitlerin üretim alanlarında yer alması ve bunlara uygun yetiştirme tekniklerinin (ekim, bakım, hasat-harman, depolama vb.) çiftçi tarafından uygulanması sağlanmalıdır.

Ekim nöbetinde baklagillere daha fazla yer verilmelidir. Maliyeti düşürücü teknolojiler geliştirilerek, daha ucuza üretim sağlanmalıdır. Üretim planlaması yapılırken sadece iç tüketim değil, dış pazarlardaki kalite istekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

Dış pazar araştırmaları ile baklagil alıcısı ülkelerin yemeklik tane baklagil ürünleri için çeşit özellik tercihlerinin incelenmesi, izlenmesi ve belirlenen standartlara uygun çeşitlerin ülkemizde uygun ekolojilerde yetiştirilmesi planlanmalıdır.

Geliştirilen çeşitlerde, tohumluk üretim ve dağıtım zincirinin kurularak, en kısa zamanda üreticiye ulaştırılarak çiftçinin daha fazla sertifikalı tohumluk kullanması sağlanmalıdır. Araştırmacı-yayımcı ve çiftçi arasındaki koordinasyonun sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır.

Parasal kaynakla ürün pazarlama ve değerlendirme olanakları sağlanmış, kapsamlı bir ülkesel programla elde edilecek başarılarla, Türkiye’de baklagillerde yeniden atılım yapılabilir. Yukarıda özetlenen konularda sağlanan başarılarla üretim artışları gerçekleştirilebilir. Uygulamalar artışların, hem ekim alanı artışı hem de daha önemlisi verim artışı ile sağlanacağını göstermektedir. Son yıllarda yaşanan dışalım karşı, bu üretim artışları mutlaka sağlanmalıdır. Dışalım yerine önce kendine yeterlilik ilkesi geçerli kılınmalıdır. Bunun dışında, tüketim oranları açısından dünyadaki konumumuzu uluslararası organizasyonlardaki sorumluluklarımızla pekiştirmeliyiz. Ayrıca, dünyadaki gelişmeleri izleyerek, ülkemizde bu konularla ilgili gerekli yönlendirmeleri yaparak, baklagil sanayicisinin önünü de açmak gerekir.

Kaynaklar

- Akova, Y. 2009. İGEME Bakliyat Raporu. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Anonim, 2009. <http://www.tarim.gov.tr> (14 Temmuz 2009)
- FAO, 2009 . Faostat-Agriculture. <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor> (29.06.2009).
- Güneş, A., Alpaslan, M. ve İnal, A. 2000. Bitki Besleme ve Gübreleme. Ank. Ü. Ziraat Fak. Ders Kitabı: 467, Yayın No: 1541, 576 s.
- İGEME, 2009b. Sektör Raporu (Bakliyat). http://www.igeme.org.tr/Araştırmalar/ülke_sek/sector.cfm?sec=ara (26.06.2009).
- Kayan, N. and Adak, M. S. 2006. Effect of Soil Tillage and Weed control Methods on Weed biomass and Yield of Lentil (*Lens culinaris* Medic.) Archives Agronomy and Soil Science, 52(6): 697-704
- Şehirli, S. 1988. Yemeklik Dane Baklagiller. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 1089, Ders Kitabı 314. Ankara.
- Şehirli, S., Gençtan, T., Avcı, M., Zencirci, N. ve Uçkesen, B. 2005. Türkiye Tahıl ve Yemeklik Tane Baklagil Üretimini Bugünkü ve Gelecekteki Boyutlar. Türkiye Ziraat Mühendisliği V.Teknik Kongresi 431-352
- TÜİK, 2009. Bitkisel Üretim İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4021> (01.07.2009).
- Yıldırım, A. E. 2009a. Dünya Bakliyat Piyasasındaki Gelişmeler. Dünya Gazetesi (www.tarimdunyasi.net 2.6.2009)
- Yıldırım, A. E. 2009b. Mercimek Üretimini Planlayamayan Bakanlığın Adı Değişse Ne Olur? Dünya Gazetesi (www.tarimdunyasi.net 4.6.2009)